ENRIC CASANOVAS I RAFAEL BENET

Enric Casanovas i Rafael Benet coincideixen exposant en mostres com les que organitza l'associació de Les Arts i els Artistes; com a crític d'art, Benet segueix atentament la investigació escultòrica de Casanovas; escollirem alguns dels textos més representatius que ens permetin dibuixar l'alta consideració que li té. I dibuixarem també una amistat i una mateixa actitud de compromís amb el seu país que els porta a inaugurar el primer Museu d'Art Contemporani de tot l'estat, a Tossa. Aquesta "Babel de les arts", com la definí Benet, és l'escenari per imaginar-los pintant i esculpint; un temps per a la creació, l'amistat i la família; una tranquil·litat estroncada per l'esclat de la guerra civil i una amistat recuperada en les tertúlies de postguerra.

Escenaris comuns

L'agrupació de Les Arts i els Artistes (1910-1935) és un dels primers escenaris on conflueixen Rafael Benet i Enric Casanovas. Casanovas hi exposa des dels seus inicis i n'arriba a ser el seu president el 1932; Benet s'hi adscriu el 1919, en fusionar-se l'Agrupació Courbet a la qual pertanyia, i formà part de la junta en nombroses ocasions. S'ha fet sempre difícil d'emmarcar la línia programàtica del grup, de generacions ben diferents –en els moments inicials– de vells mestres propers al Modernisme, amb d'altres més joves. L'eclecticisme dels seus membres és el seu tret indiscutible com també ho és la seva dimensió nacionalista. Un dels seus objectius, la creació d'un Museu d'art Modern, haurà d'esperar molts anys. Mentrestant, a Tossa, el 1935, assistirem a l'obertura del Museu de Tossa, un Museu d'Art Contemporani, impulsat per Casanovas i Benet, i també per Georges Kars, Pere Créixams i l'arqueòleg Alberto del Castillo.

Entre els antecedents més directes del grup de Les Arts i els Artistes podria citar-se l'Associació de Pintors i Escultors Catalans, però també hi ha un model d'associació, el del Gremi d'Artistes de Terrassa, creat el 1914 –on trobem al jove Benet–, que guarda similituds amb l'associació pel seu caràcter dinamitzador i promotor de la cultura. La participació en l'associació permet donar a conèixer l'obra d'aquells artistes que, com Casanovas, es troben lluny de la seva terra. El 1915, ja de retorn a Catalunya, l'escultor participa en la important exposició d'Art Nou celebrada a Sabadell, impulsada per Joaquim Folguera i Miquel Poal, així com per Santiago Segura, que tanmateix juga un paper clau a l'hora de presentar les exposicions de l'associació en la seva galeria del Faiança Català. Per bé que no es presenten com a associació, sinó a títol individual, el cert és que els

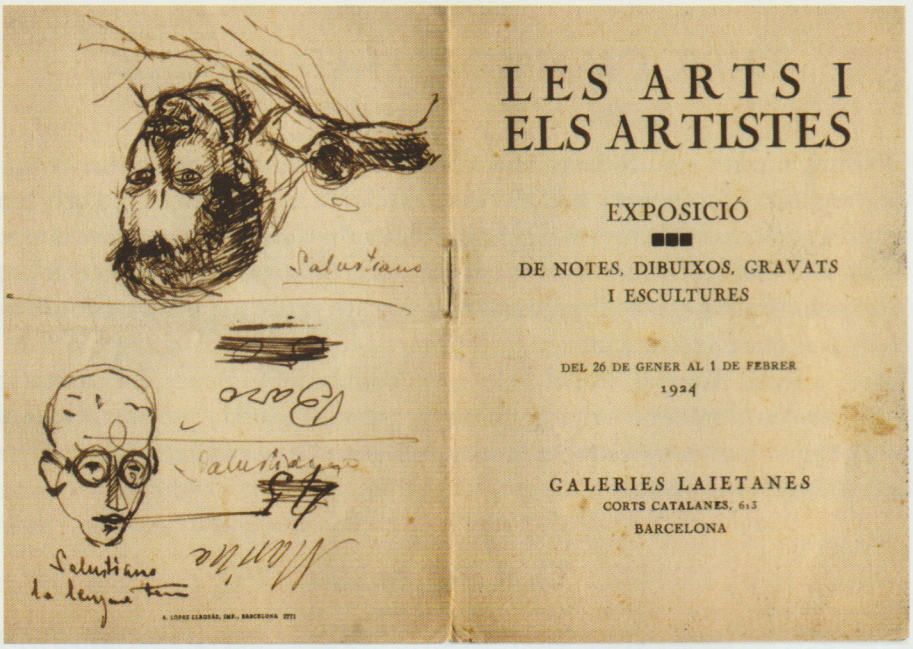

Catàleg "Les Arts i els Artistes", 1924, amb dibuixos fets, potser, per Rafael Benet.

artistes de l'Associació hi tenen un lloc destacat. El Gremi d'Artistes de Terrassa hi participa en ser convidat per l'organització. Tant Benet com Casanovas coincideixen, per primera vegada, doncs, en una exposició que, degut al seu èxit, ha de reeditar el seu catàleg. Benet exposa dibuixos de Mura, així com tres pintures (*Dansarines*, *Pastoral* i *Paisatge de Mura*). Enric Casanovas exposa, entre d'altres, una testa molt representativa d'aquests moments plenament noucentistes de la seva escultura: *Persuasió*. L'escenari de coincidència, l'exposició d'Art Nou de Sabadell, és especialment significatiu, en tant que propugna un punt de renovació del panorama artístic català. Benet i Casanovas tornen a coincidir el 1918 a l'Exposició d'Art. Benet hi participa amb Les Arts i els Artistes, tot i que hi són convidats també el Gremi d'Artistes de Terrassa i l'Agrupació Courbet. Un any després ja es troba integrat a aquesta Agrupació i participa sota el seu aixopluc a l'Exposició d'Art.

1920, any dolç per a Rafael Benet i Enric Casanovas

El 1920 és un any especialment important per a Benet i Casanovas: per a Benet, perquè veu el reconeixement en ser adquirida, per la Junta de Museus, la seva obra *La pluja*, fet que suposa l'entrada per primer cop de la seva obra en un

Enric Casanovas: *Cap de noia*, 1920. Marbre.

museu; Casanovas –l'artista que pel Benet crític d'art és la suma ideal de classicisme i modernitat[1] – té sala especial a l'Exposició d'Art. L'escultor treballa intensament en el seu taller, després d'una fructífera estada a Mallorca, els anys 1915 i 1916 i d'haver executat la seva primera obra pública a Figueres (1918) en homenatge a Narcís Monturiol.[2] És també el moment on podem veure com el crític d'art Rafael Benet entén l'obra de Casanovas. Ho fem a partir del seu article 'L'exposició de Primavera. Les Arts i els Artistes' publicat a *La Revista*, l'1 de juny de 1920: "Enric Casanovas és, després dels grecs, un dels pocs escultors amb el concepte plàstic de l'escultura. No és una serenitat romàntica, *de record*, la serenitat de les seves figures: és una serenitat d'equilibri nou, però etern; són els grecs tornats a recrear sense pensar en llur cànon, i amb la mateixa *moralitat de matèria,* que és la primera virtut del classicisme". I atenció, perquè Benet aprofita per dibuixar-nos un Casanovas que surt, segons ell, d'un camí sense sortida: "Casanovas naixia quan la corrupció era absoluta; després del llibertinatge rodenià, quan l'escultura davallava a bibelot. Del bibelot, Casanovas retornava a l'arcaisme i de l'arcaisme es procura situar al punt just".[3] Rafael Benet, doncs, ens porta a aquell jove Casanovas que s'escapa a París per unes setmanes el 1900, fascinat per les obres exposades de Rodin al pavelló de la Place de l'Alma i per les reproduccions que veu en les revistes que arriben a Els Quatre Gats, on sol anar

1 "A Catalunya Picasso, Sunyer, Maillol, Vayreda, Hugué, Casanovas i Armengol són clàssics i alhora moderns", escriu Benet a *El Dia*, 11/XI/1918.

2 Mariona Seguranyes, 'El monument a Narcís Monturiol, entre el noucentisme i l'art cívic', a *Enric Casanovas, escultor i amic*, Fundació Caixa de Girona, Girona, 2009.

3 "També Enric Casanovas havia passat per l'anarquia i la deliqüescència de l'època. El seu Voyou és resultat de l'impressionisme transcendental que ací, com en tants llocs del món, en altre temps, fou la darrera paraula", afirma Benet sobre aquests moments parisencs, a 'L'escultor Enric Casanovas', *Art*, v. II, núm. 5, febrer 1935.

Enric Casanovas i Rafael Benet.

quan és a Barcelona.[4] Poc més tard, li arriba la possibilitat de treballar en el taller de ceràmiques d'Antoni Serra, al seu Poblenou, i protagonitza amb ell i altres artistes un dels capítols més importants de la ceràmica catalana, amb la fabricació de peces de porcellana de gran foc. Benet felicita l'arcaisme que defineix l'escultura de Casanovas, un arcaisme associat sempre a la seva estada de treball a Gósol[5]. Recuperem, però, la veu de Benet: "Algunes testes [com *Cap de noia*] de la seva actual Sala Especial són intensament escultòriques, tant com les testes naturalistes de Memfis: en l'obra del nostre escultor, com en la dels egipcis, la intensitat no és universal en les escultures, sinó local de les testes".

Enric Casanovas vist per Rafael Benet, crític d'art

Per estudiar el posicionament crític de Benet envers l'escultor, resseguim els seus articles de premsa i els dos textos pòstums d'homenatge a l'escultor.[6] L'apèndix que escriu Rafael Benet en el llibre *La escultura moderna y contemporánea*, d'Alexander Heilmeyer, el 1928, porta per títol 'Facetas post-rodinianas'. És doblement interessant pel que diu de Casanovas, però sobretot, pel context que dibuixa. Segons ell, el cicle de la nova escultura, encapçalat per Maillol i Joan Llimona, té en Clarà i Borrell Nicolau les figures de transició. En un punt i seguit hi situa Claret –un pas més en la simplicitat de la forma–, i Casanovas. Destaca el monument a Monturiol, de Figueres, i atenció, perquè curiosament agermana la figura femenina amb les escultures de l'alemany Karl Albiker (1878-1961), "una afinitat inconscient", diu.

Pel que fa als textos publicats en revistes, destaca per la seva exhaustivitat i rigor –ho veurem més endavant– el que li dedica a la revista *Art*, el 1935. Als anys 20 podem resseguir la seva percepció de l'escultura de Casanovas en els

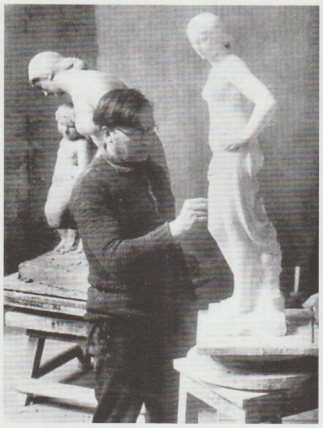

Enric Casanovas i Rafael Benet en els seus respectius tallers.

diferents articles referents a la seva participació en les exposicions col·lectives de Les Arts i els Artistes, amb motiu del Saló de Primavera, i en menor mesura, a títol individual.[7] Un exemple el tenim en l'article publicat en francès, el 1923[8]: "*Casanovas est un admirateur des paysages catalans. Il vit au milieu d'eux, les admire et les assimile. Ses sculptures ont le relief des campagnes de Catalogne et l'anatomie robuste et vivante d'un sein de ses paysannes*". Ben a prop podríem llegir unes paraules de la monografia sobre Casanovas que havia publicat Josep Pla, el 1920: "Calia un escultor elemental. I aquest mirava amb ulls de català el paisatge de Catalunya". Un sentiment, de fet, fortament arrelat i repetit quan el crític d'art s'enfronta a l'obra de Casanovas. Mesos més tard, Benet recupera Casanovas, "un dels nostres grans escultors"[9] –amb motiu de la seva exposició a El Camarín (31 de març – 14 d'abril). Es tracta d'un dels articles més crítics envers la seva obra, però també és una constatació més del respecte que sent per les seves testes. El modelatge d'algunes escultures li sembla esbossat; els relleus

4 Sobre aquests primers anys de Casanovas a París, vegeu Susanna Portell, 'Enric Casanovas, amic', a *op.cit.*2.

5 Les obres realitzades a Gósol, on passa els estius, des d'almenys l'any 1905 –i que porten a Picasso a voler conèixer aquesta localitat amagada del Pirineu, el 1906– sintetitzen una nova lectura vers els personatges massissos i forts, tot abandonant els personatges populars més marginats que havia treballat fins ara.

6 *Exposition hommage a Enric Casanovas*, Cercle Maillol, Barcelona, febrer 1948 i *Exposición homenaje al escultor Enrique Casanovas Roy*, Reial Cercle Artístic, Barcelona, març 1951.

7 Destaquem, d'aquests anys, els següents articles escrits per Rafael Benet: 'L'escultor Casanovas', *El Dia*, 19/VI/1923; 'Cròniques d'Art. L'escultor Casanovas', *La Veu de Catalunya*, 21/IV/1923; 'Cròniques d'Art. Enric Casanovas, escultor', *La Veu de Catalunya*, 24/II/1924.

8 Rafael Benet, 'Les maitres de la sculpture catalane comtemporaine', *Le Feu*, organe du régionalisme méditéranéen, núm. 2 , Aix en Provence, gener 1923, pàg. 358-359.

9 Rafael Benet, 'L'escultor Casanovas', *La Veu de Catalunya*, 21/IV/1923.

tampoc tenen el seu vist-i-plau, perquè els considera abandonats i les figures "poc concebudes de ritme i proporció universals". Aquesta darrera apreciació entronca amb la concepció escultòrica –i també pictòrica– defensada per Benet. El ritme, la fluïdesa rítmica, és una de les seves premisses, una de les necessitats fonamentals de l'artista[10]. "En Casanovas és l'escultor dels bells fragments i de les testes". Retinguem aquesta aposta, perquè un any després felicita el ritme contingut del relleu presentat, que supera, diu, al de Figueres. Segons Benet, Casanovas estaria donant un pas més en la seva investigació, perquè es desprèn de la frontalitat amb què fins ara dotava l'escultura, i la impregna de ritme. El model de figura típicament femenina que practica Casanovas s'està definint en aquest moment amb una major suavitat de les formes[11].

Anys 30, anys d'amistat a Tossa i de reconeixement des de la crítica d'art

"Qui s'atrevia a rompre amb l'arquetipus de bellesa efímera de Mucha i de Riquer, tan arrelat a les consciències i subconsciències del moment? Qui era aquell que arribava amb tipus arcaics, tornejats d'àcida plasticitat, durs, però que tendien al somrís? Qui era aquell que sense pedanteria, extreia la mesura hel·lènica de la nostra geografia física? [...] Els escultors *idealistes* del modern style s'havien descuidat de donar el pes a les figures. Tot era voleiadís i vague. Casanovas arribava amb el seu sentit mediterrani del gust de la vida d'aquest món, tal com és". Benet, en l'article dedicat a Casanovas més profund fins al moment, il·lustra amb gran rigor i agudesa el camí seguit per l'escultor. Ho fa a la revista *Art*, el febrer de 1935. El text s'acompanya de gran profusió d'imatges, i serà reproduït després a la revista *Catalunya. Revista d'informació i expansió catalana*, número 93, d'agost de 1938. Benet es remunta a la presentació de Casanovas entre el públic català de les seves primeres exposicions de 1911 i 1912. Hi trobem una apreciació important a l'hora de valorar la relació de Benet amb l'avantguarda: "Visqué en el París tumultuós i abracadabrant d'avantguerra, com a simple espectador. Tot i conèixer homes d'una agudesa superior, com Apollinaire i Picasso, restà sempre al marge de les aventures tràgiques i estrafolàries de l'avantguarda. L'instint li deia que el seu destí era més humà, més cast, més limitat si es vol, però més profund i durable". I de nou, el concepte de catalanitat, d'artista nacional: "Es sentí sempre català".

---

10 Rafael Benet, *El ritme universal*. Discurs d'ingrés a la R. Acad. de Belles Arts de Sant Jordi, 1969.

11 Teresa Camps, 'Aproximació inicial a la temàtica emprada per Enric Casanovas', a *Enric Casanovas*, Palau de la Virreina, Barcelona, 1984.

12 Rafael Benet, 'Del Saló de Montjuïc. Quatre personalitats escultòriques: Clarà, Casanovas, Rebull, Fenosa', *La Veu de Catalunya*, 30/VI/1934.

13 Rafael Benet, 'L'escultura al Saló de Montjuïc', *La Veu de Catalunya*, 16/VI/1935.

Rafael Benet: *Tossa en gris,* 1947. Oli sobre tela. 54 x 73 cm. (cat. 47.0.07)

D'entre tots els articles dedicats per Rafael Benet a les cites col·lectives que se succeeixen a Barcelona –i que permeten constatar l'alta consideració que té per Casanovas– en sobresurt un per la importància i l'anàlisi que fa d'ell i de Clarà, per un cantó, i de Rebull i Fenosa, per l'altre.[12] "Tot d'una, el pèndol estètic –que sempre va d'un cantó a l'altre– inicià el moviment vers el concepte cenyit i harmoniós de les formes. Els grecs foren altra vegada els mestres. [...] Clarà i Casanovas es mouen en aquesta línia; Casanovas substitueix, lentament, l'antiga duresa per un somriure alat". Rebull, d'altra banda, és qualificat d'avantguardista: "Rebull ha dit –i molt ben dit– que amb aquest nu de dona revinguda, talment el cànon car a Rubens i a Renoir, ve a donar la tercera dimensió. És a dir, ve a subratllar la profunditat, donant als volums tot el seu valor i a les superfícies tota la seva imprecisa precisió". I Fenosa, finalment, és com el "poeta més gran de l'escultura que ha existit després de Rodin". És un dels articles més interessants i que permeten entendre millor el posicionament de Benet vers l'escultura del moment. Un any després, també amb motiu del Saló de Montjuïc, torna a fer una exhaustiva anàlisi dels escultors que hi participen i de la seva aportació en el context català:[13] "És gairebé un tòpic: Catalunya és terra d'escultors. Terra meridiana, la seva llum acusa, sense ombra, els volums de les coses. Per això el català de Banyuls, Arístides Maillol, ha retrobat la mesura antiga prop del nostre mar, talment com l'han retrobada Manolo Hugué, Enric Casanovas i Josep Clarà. Talment com la troba –amb un punt de punyent inconfusible– el tarragoní

Joan Rebull.[14] Quins escultors hem anomenat, Déu meu! Uns noms que fan més per a la glòria del nostre petit país que un exèrcit invencible. També féu molt per aquesta glorificació de la terra el català de Maella, l'enyorat Pau Gargallo". Aplaudeix Josep Granyer[15] i alerta a considerar Martí Llauradó i Enric Monjo. Capítol a part, en les seves consideracions escultòriques, seria la figura de Manolo Hugué, a qui qualifica, junt amb Maillol, com l'escultor més important del moment. A ell li dedica un estudi monogràfic el 1942, i és prou coneguda l'estima que li professava i la reivindicació que en fa, començats els anys 30.[16]

A Tossa, l'amistat

"De dia, sota la llum d'or del sol, hom admira tots els canvis de color de l'aigua i del cel. L'aigua, ara ultramar, ara *coeruleum*, ara cobalt o bé maragda. I les randes irisades de l'escuma o el blanc picat de les *cabretes*. L'aigua ara llisa i amb el moaré dels corrents, reflectint el cel com un mirall. I els canvis del cel, ara malva-rosa, ara blau, ara pàl·lid, adés argent o bé llimó". Són unes línies escrites per Benet, des de Tossa, a la taverna d'en Créixams, acabada d'inaugurar i a poc d'esclatar la guerra. Prop seu, hi ha també Casanovas, amb qui comparteix l'amistat de Créixams, Kars, i tants altres artistes que han passat per Tossa en els anys 30. Junts faran realitat un somni, la creació del Museu, el primer Museu d'Art Contemporani de l'estat. Situem-nos en aquella Tossa, descoberta per Benet el 1928 i per Casanovas l'any 1932.

Xavier Nogués encoratja Benet a visitar aquell racó tancat entre muntanyes, com la va definir Maragall; la família Casanovas ho fa de la mà dels Ainaud. El seu fill, Josep Maria, recorda amb gran estima els estius passats en companyia

---

14 Rafael Benet, *Joan Rebull* (pròleg), Barcelona, La mà trencada, 1931. Enric Casanovas exposà amb Joan Rebull, a Madrid, per iniciativa de la Dirección General de Bellas Artes, el 1933.

15 Vegeu les relacions de Fenosa, Granyer i Rebull amb Benet, estudiades per Nicole Fenosa, Josep Maria Cadena i Jordi Benet a *Quaderns Rafael Benet*, núm.3, desembre 1999.

16 Vegeu, entre d'altres: 'El gran Manolo', *Art*, vol. I, núm. 2, novembre de 1933; 'Manolo I' i 'Manolo II i darrer', a *La Veu de Catalunya*, 14 i 17/IV/1931, respectivament. Benet també dóna el seu nom com a candidat per a la direcció de la Llotja, en un article que és tota una lliçó sobre l'escultura de Manolo Hugué (*La Veu de Catalunya*, 13/IV/1932).

17 Josep Maria Ainaud de Lasarte, '1936: Tossa amb ulls d'infant', a *Berlin> Londres> París> Tossa, ... la tranquil·litat perduda*, Fundació Caixa de Girona, Girona, 2007.

18 Rafael Benet, 'Reflexos, coneguts d'estiu. Serge Brignoni', *La Veu de Catalunya*, 8/IX/1933.

19 A la llum d'aquesta obra poden llegir-se els records del jove adolescent Jordi Benet a la Tossa de principis dels 30, publicats en el número 1 dels *Quaderns Rafael Benet*, desembre 1998. També en el seu llibre *De lluny i de prop. Vivències i miratges d'un perifèric*, Quaderns Crema, Barcelona, 2004, p. 24 té un record especial per un vell pescador de Tossa, en Xicu, "prematurament vell". "Moltes vegades havia enraonat amb ell, a la platja, prop d'on tenia fermat el gussi. La seva pell resseca i ennegrida era el pòsit dels milers d'hores esmerçades en mar [...] Era un empíric de primera i d'ell vaig aprendre les beceroles de la *filosofia* –més que en les abstraccions acadèmiques".

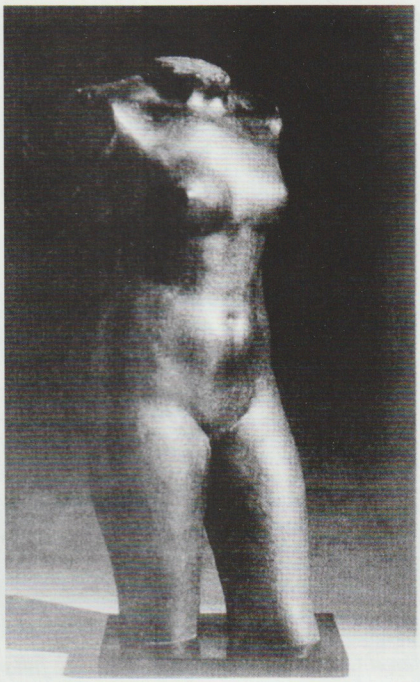

Enric Casanovas: *Tors*, c. 1935-36. Bronze.

dels fills Casanovas, amics seus a l'escola de Barcelona. "El viatge era una mica complicat: s'havia d'anar amb tren –un tren de vapor, amb fum, vagons de fusta, seients de fusta– des de Barcelona fins a l'estació de Blanes; allà s'agafava un cotxe de línia fins a Lloret, i a Lloret, un altre fins a Tossa. Volia dir un viatge de pràcticament tot un matí"[17]. Roser Casanovas s'emociona recordant els passejos que feien cada tarda amb la Carme Karr, vídua d'en Manel Ainaud al Bon Retir, o com compartien veïnatge i amistat a casa dels Ainaud, sempre amb el joc de taula a punt. Pels infants, Tossa és sinònim de passejos i capbussades al mar, de berenars a l'ombra i excursions en bicicleta, de jocs divertits al voltant de les paraules inventades per en Josep Maria Ainaud, i que només sabien entendre els joves de la colla; pels grans, lleure i treball; descans sota el tendal de la platja, "davall mateix dels estranys entrellats de branques d'arbre, omplerts amb fulles de falguera i sostinguts per cinc estaques d'atzavara –amb tot el que els pescadors de Tossa construeixen els tenderols dels banyistes, vora la mar–, a l'ombra mateix d'aquestes construccions lineals d'aparença polinèsica"[18]. La família Benet i Casanovas conflueixen en aquest màgic espai de placidesa. També la pintura ens trasllada a aquest racó de silencis i paraules. La pintura *Baigneuses* enfoca aquest escenari, mentre una altra obra, el retrat dels seus fills Martí i Jordi ens trasllada a l'àmbit familiar.[19] Benet els pinta l'estiu de 1933, a Tossa. Casanovas aprofita també per retratar el seu fill Marçal i realitzar un magnífic tors en bronze, amb

Enric Casanovas: *Retrat de Marçal Casanovas*, c. 1937. Bronze.

Rafael Benet: *Els fills de l'artista*, 1933. Oli sobre tela. 115,5 x 87,3 cm. (cat. 33.0.06).

el record de l'Anna Maria Ainaud, de fons, segons expliquen els fills Casanovas. Benet incorpora la marina en el seu repertori pictòric i se submergeix en la Tossa d'infinits colors, la muralla, el cafè d'en Biel, les hortes, els aplecs…,fragments i racons d'una vila que ha fet seu també el títol del famós article 'Tossa, Babel de les arts', escrit per Benet a *Art* [20]

Al seu costat, artistes vinguts d'arreu d'Europa: de París, amb Créixams com a "ambaixador de Montmartre a Tossa", de Berlín –amb autobús directe tot portant artistes fugitius del nazisme–i de Londres, gràcies a la publicitat que fan dues persones, Nancy i Archibald Johnstone, que obren hotel a Tossa[21] . També hi arriben artistes catalans, que busquen un espai tranquil per treballar i compartir. Mentre Rafael Benet ens descriu una de les moltes festes de disfresses organitzades pels artistes a la pensió Steyer, l'estiu de 1933,[22] una fotografia permet trobar-los a ell i a Casanovas disfressats, junt amb els amics Fenosa, Mercadé, Créixams, Humbert, Grau Sala i Bosch Roger.

Però, a més a més, 'Tossa, Babel de les arts' aporta un estudi rigorós sobre els artistes que confluueixen a Tossa. És el punt i seguit a una sèrie d'escrits publicats a *La Veu de Catalunya*, el 1933. D'Enric Casanovas, diu: "al nostre escultor li plau la solitud. Tot i que passà la joventut a París i conegué els grans artistes d'avantguarda i llur *entourage*, no es deixà mai

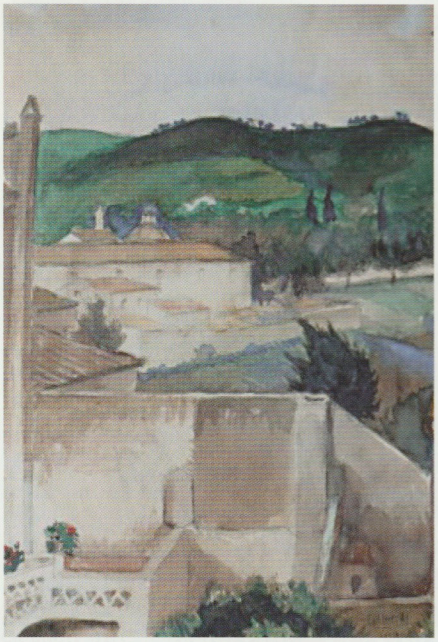

Enric Casanovas: *Convent des de casa,* Tossa, c. 1935. Aquarel·la.

Rafael Benet: *Murs blancs i ocres, Tossa*, 1939. Oli sobre tela. 55 x 46 cm. (cat. 39.0.02).

portar pels corrents de la moda. No pensà mai en la conquesta de París i únicament en el retorn a la terra. No creu en el cosmopolitisme de l'art –en l'art sense pàtria– i té l'ambició de contribuir a la universalitat de l'art català, arrelant en el nostre sòl nacional". Reprodueix obra de Casanovas i el veiem en una fotografia, a la platja, en companyia de la seva esposa, Leonor Guerri. Ella, ja vídua, tornarà a Tossa i reviurà amb els seus joves fills aquells moments de tranquil·litat i felicitat estroncats per la guerra i l'exili. "En el moment que escric aquestes ratlles –escriu Josep Palau en el seu llibre sobre Tossa, el 1952– a la sala del bar hi ha instal·lada una exposició de pintura i escultura que patrocina la vídua de l'inoblidable Enric Casanovas", un punt i seguit d'una dona forta, i que recuperarem més endavant en parlar de la seva tasca durant la guerra al capdavant d'una colònia de nens refugiats a Tossa.

---

20 Rafael Benet, 'Tossa, Babel de les arts', *Art*, vol. II, núm. 1, octubre 1934. El text íntegre i algunes il·lustracions es van publicar a *Quaderns Rafael Benet*, núm. 11, desembre 2003.

21 Vegeu Glòria Bosch i Susanna Portell, *Berlin> Londres> París> Tossa, ... la tranquil·litat perduda*, exposició que estudià la significació de Tossa com a nucli de convivència de centenars d'artistes arribats d'arreu d'Europa i Catalunya, abans que esclatés la guerra civil. Fundació Caixa de Girona, Girona, 2007.

22 Rafael Benet, 'El ball dels alemanys', *La Veu de Catalunya*, 27/X/1933.

La Tossa d'Enric Casanovas i Rafael Benet

"Les muntanyes de Tossa són vellutades dels tons negre-verds de les suredes. Els blancs de les cases destaquen damunt els boscos, que baixen fins a la vila [...] els carrers de Tossa són blancs de calç –blanc Maurice Utrillo– i algunes portes i murs dels jardins pintats de cobalt, imitant la intensitat de blau del zenit del migdia"[23]. Benet també escull aquest paisatge per traslladar-lo a la tela. Li agrada pintar les teulades de Tossa, la verticalitat de les parets, l'eixida de la casa. "[...] Aquí tot es conserva força pur. L'arquitectura, tret d'una o dues cases *modernistes* que no arriben a enlletgir el conjunt de la població, té aquell aire senzill que li donen els murs llisos emblanquinats, unes quantes llindes i muntants de pedra i les teulades plenes de molsa rovellada", escriu Benet.[24] A voltes, emergeix, al fons, el blau del mar. És el blau que tant captivava Casanovas, aquell blau que sabien copsar els pintors –i molt especialment, segons ell, Georges Kars–, aquell blau que volia que recordessin per sempre els seus fills. Casanovas ens el porta en una de les aquarel·les que pinta en el terrat de casa seva. És el racó de la tranquil·litat, del descans, de la migdiada, del transcórrer lent del temps, del repòs després d'un matí a la platja. Casanovas també pinta les cases veïnes del carrer Rosa Rissech, mentre la seva filla Roser ens evoca la farmàcia del Dr. Madrenys, on solien entrar per extasiar-se i perdre's entre els utensilis farmacèutics de variades mides i colors.

Carrers estrets, de cases blanques, paral·lels a la corba de la platja, teulades del poble, grises –com el títol d'un oli de Benet, *Tossa en gris*– geranis als terrats..., racons de Tossa que Casanovas atrapa en la frescor de l'aquarel·la. Marxa d'excursió als afores de Tossa, als Cars, on caça papallones amb els seus fills. Són aquarel·les que no han sortit a la llum fins ara i que denoten una gran poesia. I és que, més enllà de la seva escultura, Casanovas se'ns descobreix també com un gran escriptor i evocador de paisatges. Entre la nombrosa documentació conservada curosament per la seva família, sobresurten uns textos excepcionals per la seva càrrega poètica, sobre Londres i el paisatge belga.[25] A Tossa, descobrim també un Casanovas que gaudeix amb la docència, donant classes de dibuix a la colònia de nens refugiats durant la guerra, mentre Benet reivindica el seu nom per figurar en l'escola d'art dels seus somnis.[26]

El Museu de Tossa, un somni fet realitat

Moments, doncs, de descobertes d'uns i altres, d'intercanvi, també, i d'il·lusions fetes realitat, malauradament, per poc temps. Esclata la guerra i s'estronca, d'arrel, tot un món cimentat per la il·lusió i l'esforç d'uns homes compromesos per Catalunya, el seu art i la seva gent. A Tossa, Rafael Benet, Enric Casanovas, Pere Créixams, Georges Kars i l'arqueòleg Alberto del Castillo –que està treballant en les excavacions arqueològiques de la vil·la romana

descoberta per Ignasi Melé, el 1914–, sumen esforços i creen el Museu. S'inaugura el dia 1 de setembre de 1935, tot i que el projecte, arrenca ja d'un any abans[27]. "La vila de Tossa ha portat a terme un miracle turístic. Sense cap Patronat oficial, sense edicions de cartells de propaganda i fascicles de luxe, ni cap altre dels mitjans de propaganda moderns, ha aconseguit transformar-se en un viver d'estrangers i en una de les viles catalanes amb més població flotant. [...] A. del Castillo és l'eix; Georges Kars el que fa de ministre d'afers estrangers, tenint cura de la participació de fora; l'escultor Casanovas i el pintor Benet, els puntuals incondicionals de l'obra".[28] "D'entrada, hi trobem aquell internacionalisme que havia vingut proclamant Benet en els seus escrits quan reivindicava la creació d'un Museu d'Art Contemporani a Catalunya. El lloc escollit és privilegiat: un edifici gòtic del segle XIV, conegut com la Casa Falguera o Cal Governador, seu de recaptació dels impostos en època medieval, amb la platja d'Es Codolar als seus peus, emmarcat per les muralles medievals i custodiat per la torre de l'Homenatge".[29]

La repercussió de la creació del Museu va més enllà del territori català. A França trobem un article dedicat al Museu, amb la reproducció d'una fotografia del seu interior, i una altra d'una vista sobre Tossa. Hi ha espai també per destacar Benet i Casanovas: "*Nous ne découvrons pas Tossa. Il y a beau temps que la chose est faite. Par les artistes catalans eux-mêmes. Le peintre Rafael Benet et le sculpteur Enric Casanovas, chaque été, viennent y travailler de long mois. Et aussi par des artistes français et allemands. Que de peintres travaillant à Paris, montmartrois, montparnos ou travailleurs solitaires n'y on pas séjourné? Chagall, Metzinger, Limouse, Caillard, G.A.Klein, Jeanne Lailard, Cérité, Roger Wild et les jeune peintre Sabouraud qui, il y a quelques mois, présentait dans sa première importante expositions de belles vues de Tossa*".[30]

---

23 Rafael Benet, 'Tossa, Babel de les arts', *Art*, *op. cit.* 20

24 Rafael Benet, 'Lloc d'estiueig: Tossa de Mar. Tossa. Montparnasse-plage', *La Veu de Catalunya*, 4/VIII/1933.

25 Alguns fragments d'aquests textos inèdits són reproduïts a Susanna Portell, 'Enric Casanovas, amic', a *op. cit.* 2.

26 "Una Escola Nova amb Manolo al davant i bons col·laboradors al costat; [...] com Feliu Elias, Sunyer, Nogués, Sisquella, Domingo, Togores, Clarà, Casanovas i Rebull, no podrien mancar-hi", a 'Servicio de Bellas Artes', *La Veu de Catalunya*, 12/X/1932.

27 Les cartes de Kars a Benet del 1934, dipositades a l'arxiu de la família Benet constaten que Kars demana un paper signat per Benet, Casanovas, Castillo i Créixams per tal de poder engegar les gestions en nom del comitè del museu. Vegeu Glòria Bosch i Susanna Portell, 'Georges Kars i Rafael Benet', *Quaderns Rafael Benet*, núm.21, desembre 2008.

28 Enric F. Gual, 'Una inauguració pròxima. El Museu de Tossa', *Mirador*, 22/VIII/1935.

29 Gemma Gordils i Isabel Vera, 'El Museu de Tossa: dels Ametllers al Paradís blau', *Revista Catalunya*, núm. 226, març 2007.

30 Jacques de Laprade,'A Tossa, un musée international', *Beaux Arts. Chronique des Arts et de la curiosité. Le journal des Arts*, núm. 142, 20/IX/1935.

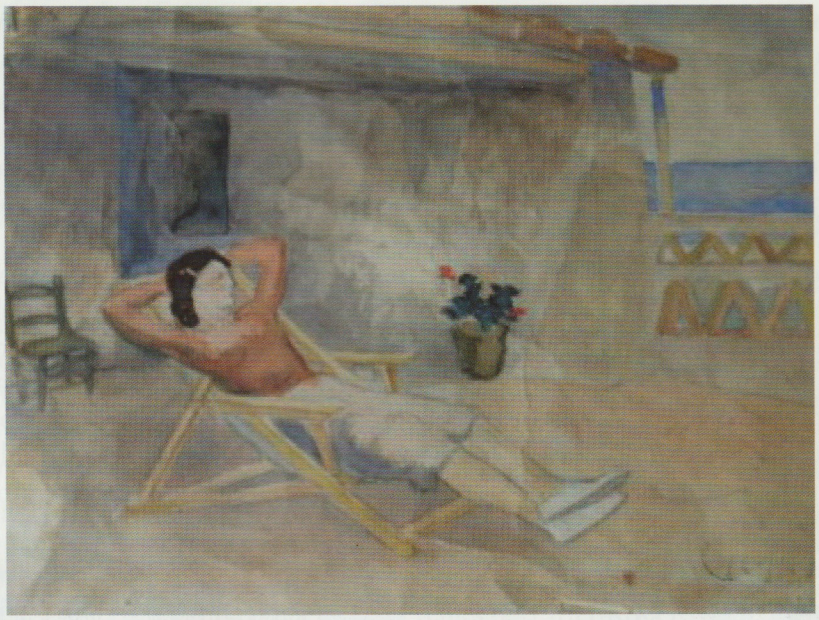

Enric Casanovas: *Terrat a Tossa*, c. 1937. Aquarel·la.

A Catalunya, Rafael Benet dedica dos articles a explicar la gestació i obertura del Museu, a *La Veu de Catalunya*.[31] "Escollint algunes teles del fons Melé, teníem ja l'inici. Tossa, però, en aquests darrers anys havia esdevingut un centre internacional d'art. Calia pensar d'iniciar el primer Museu d'Escoles Estrangeres a Catalunya. L'oportunitat hi era. [...] Enric Casanovas ha tingut cura, sobretot, de la col·locació de l'escultura. Tots els pedestals són d'obra i emblanquinats també; algunes escultures han estat col·locades en gracioses fornícules". Ara és Casanovas qui ens acosta al Museu, a través d'uns papers inèdits –malauradament sense datar– conservats en l'arxiu familiar: "Fou en el mes d'octubre del 1936 quan, trobant-me a la Generalitat amb els senyors Ventura Gassol i Bosch Gimpera, sortírem a parlar de Tossa i el seu museu, que en aquells moments, havent-se dissolt el Patronat que a Tossa es cuidava de la vila vella, el Museu i les excavacions de la vil·la romana i no podent-se'n cuidar tampoc el que fins llavors exercia de Director del Museu, em suggeriren que jo em podria encarregar del funcionament del Museu, conservació de la vila vella i les excavacions de la vil·la romana.[32] El fet d'haver col·laborat ja en temps del Patronat en la instal·lació del Museu, sense cap més títol que el de l'artista amant de les coses de Tossa em féu acceptar aquesta funció amb tot l'interès que tant el Museu com la vila vella i la vil·la romana es mereixien; essent nomenat el vint-i-quatre d'octubre de 1936 Comissari Delegat al Museu de Tossa, pel Sr. J. Bosch Gimpera, llavors Comissari General del Servei d'Excavacions".

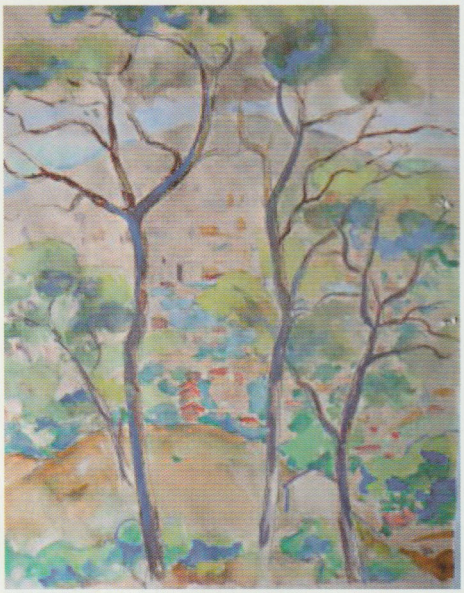

Enric Casanovas: *Els Cars,* Tossa, c. 1935. Aquarel·la.

Rafael Benet: *Vista de Tossa de Mar*,1946. Oli sobre tela. 48 x 38 cm. (cat. 46.0.01).

L'Arxiu Nacional de Catalunya té en dipòsit la documentació referida al nomenament de Casanovas com a comissari delegat del Museu de Tossa, així com els papers que testimonien que Casanovas, com a "comissari-conservador del Museu de Tossa" rep la quantitat de 4.000 pessetes per atendre les despeses de la instal·lació i funcionament del Museu. Recuperant la memòria escrita per Casanovas, podem conèixer els seus interessos i les obres executades sota la seva direcció: "[...] Queden en projecte encara dues millores importants, com són aixecar i refer tota la teulada de l'edifici del Museu a fi d'ampliar-lo amb una sala d'art popular projectada en el pis superior, nodrida amb el material recollit el mes de novembre de 1936 (com són: petits vaixells, robes, quadres i imatges) impossibles d'ésser instal·lats actualment sense trasbalsar l'ordre actual de les tres seccions ja existents en què es divideix el Museu, que són: Art Modern, aquesta secció que ocupa dues sales de la planta baixa, una al primer i pis i part del vestíbul. Hi són representats una quantitat d'artistes estrangers de renom i els millors de casa nostra. Tots ells han passat per Tossa, i el fet que ací en el Museu hi tingui una representació tan brillant l'art modern d'ací i de fora prova l'atractiu

31 Rafael Benet, 'Com hem fet un Museu. Antecedents' i 'Com hem fet un Museu. La realització', *La Veu de Catalunya*, 25/VIII/1935 i 1/IX/1935, respectivament.

32 En el moment de la seva inauguració es nomena director el Dr. Alberto del Castillo, que juntament amb el Dr. Ferré i Rafael Benet formen la Comissió Directiva.

que Tossa té entre els artistes i les persones d'esperit. La secció d'Arqueologia, instal·lada en una sala del primer pis dita *Sala Melé* conté el material seleccionat procedent de les excavacions de la vil·la romana, plans, fotografies, etc. L'Arxiu, que està format per la documentació completa del monestir de Sant Feliu i una nodrida col·lecció de pergamins i documents de particulars que van del 1500 al 1850. Tots aquests documents són classificats i fitxats i per tant de fàcil consulta". Casanovas detalla també l'adquisició d'una pintura de Prim que ve a "completar la representació de la *jove promoció* i l'arxiu amb noves aportacions de documents antics i una col·lecció de cinquanta-dos pergamins de 1540. Totes les obres i millores han estat fetes d'acord amb el senyor Martorell, Cap del Servei de Monuments del P.H.A.C."

... l'esclat de la guerra civil, a Tossa

Per la documentació que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya, sabem el punt i final d'aquesta curta i intensa experiència de Casanovas al capdavant del Museu. Va ser a l'octubre de 1939 quan fou cessat del càrrec de comissari-conservador. Rere aquesta bella història d'amor per Tossa queden també els records del seu fill Marçal i d'en Joan i en Josep Maria Ainaud, que essent adolescents, acompanyaren Casanovas a salvar el que podien, pels volts de Sant Jaume de 1936. "Al costat de l'església hi havia uns milicians que no ens deixaven passar i vam anar a la riera on cremaven documents. Els vam anar apagant i els posàvem en cistells. Els vam portar al Museu, on encara hi havia un cert ordre i un cert control".[33] Aquí, com recorda Marçal Casanovas, intentaren amagar el màxim de materials i els registres civils de Santa Coloma de Farners dins els pedestals de les escultures i algunes caixes de mariners.

Qui també ens acosta a aquests moments durs de Tossa és l'escriptor Fred Uhlman, a qui l'esclat de la guerra atrapà a Tossa: "Vaig anar a l'església cap a les quatre de la tarda. No hi havia ningú. La plaça del davant era deserta, i les torres bessones de l'edifici s'alçaven daurades contra el cel d'un blau intolerable en la calor resplendent de juliol. Però no va trigar a començar l'enrenou. Un grup d'homes que semblaven trets d'un llibre de contes va arribar amb escopetes penjades a l'espatlla i van començar a buidar els continguts de l'església per cremar-los després a la platja. No volien calar foc a l'església perquè era perillós per al poble. [...] A fora, hi havia una gran multitud, silenciosa i trista. Al davant de tot hi havia uns quants nens; després, els joves, i al darrere, els vells, morts de por que la ira celestial desencadenés llampecs i terratrèmols sobre Tossa".[34] Fred Uhlman va reflectir l'escena també en unes pintures, localitzades en la col·lecció de la filla de l'escriptor, a Londres, i al Museu de Nova Zelanda, Te Papa Tongarewa, de Wellington. Són escenes i experiències viscudes en un racó de la Costa Brava, petit i tranquil, que com tants, va quedar de sobte sacsejat per la

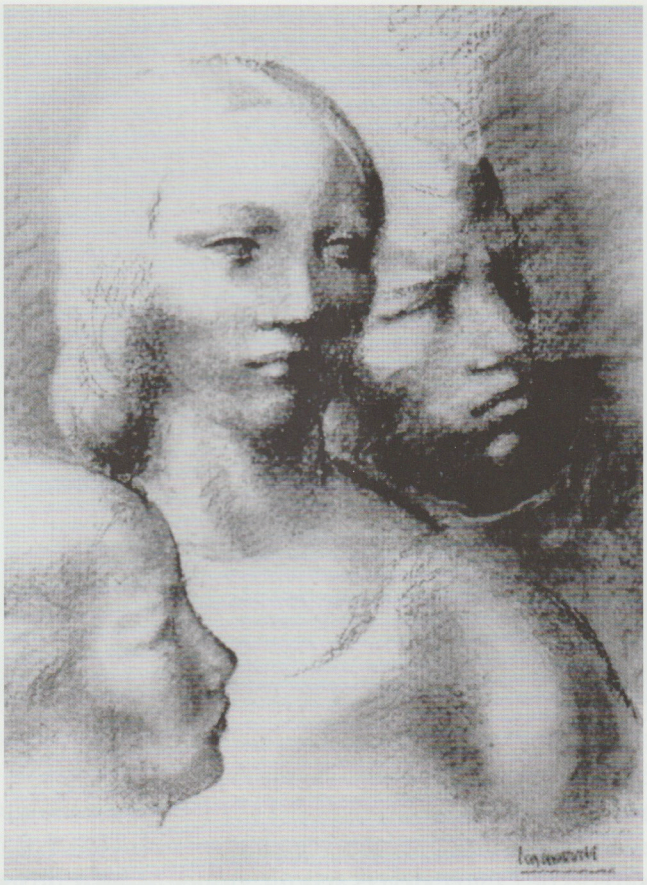

Enric Casanovas: *Coratge*, c. 1939. Carbó.

barbàrie. Pocs dies després que Uhlman quedés fascinat per aquella plàcida Tossa que acabava de descobrir l'abril de 1936, Rafael Benet escrivia: "la massa té el símbol del foc i cada motí representa una minva del patrimoni artístic. La massa crema retaules i talles policromades, calcina les randes de les catedrals i abat les creus de terme. La massa viu la seva fe de signe negatiu, però espera sempre el miracle i el Messies. La massa en aparença nega Déu i no sap que negui l'art".[35]

Anys de guerra civil. Benet és també a Tossa quan esclata la guerra. El mateix 18 de juliol publica l'última de les seves cròniques d'art a *La Veu de Catalunya*, dedicada, precisament, a la taverna del seu amic Créixams. M'atreviria a afirmar

33 *Op. cit.* 17.
34 Fred Uhlman, *Història d'un home*, Barcelona, Columna, 1999, p. 222
35 Rafael Benet, 'El símbol del foc', *La Veu de Catalunya*, 19/IV/1936.

Rafael Benet: *Cala Bona*, 1948. Aquarel·la.

que és un dels textos més poètics dedicats per Benet al paisatge de Tossa, al seus canvis de llum, a la duna –tantes vegades escollida com a motiu de la seva pintura–, als colors de l'aigua, del cel, a la nit. Aquest reducte de tranquil·litat té les hores comptades. Tot s'esmicola. Benet marxa ràpidament cap a Barcelona; ben aviat, l'exili. Del novembre de 1936 fins a l'estiu de 1937, s'està amb la seva família a la Catalunya Nord; després, Flandes. El retorn a Barcelona es produeix el 1939, enmig d'una gran desolació. Amb el temps, recupera aquella Tossa tan estimada per ell, i fa seu el cafè d'en Biel. Res, però, és com abans. Falten els vells amics que, com Casanovas, triguen a tornar. L'exili i l'empresonament són massa dolorosos perquè ningú pugui tornar a ser el d'abans. Enric Casanovas, que havia decidit romandre amb la seva família a Tossa, també va haver d'acabar fugint i vivint un dolorós exili, a voltes separat de la seva esposa i fills. Enrere quedava el seu paper com a secretari del Sindicat d'Artistes sota les sigles d'UGT, durant la guerra, i unes belles paraules seves, en forma de text, de 1937: "[...] així i tot i fins malgrat tot, tenim aquí a casa nostra unes Corporacions, unes persones que saben i no obliden que enmig d'aquest gran trasbals, hi ha entre tantes coses que perillen, l'obra de l'artista, una de les manifestacions més esplendents de l'esperit i que cal sostenir i assegurar la seva continuïtat, costi el que costi i calgui el que calgui".

... fugint de Tossa

Podem imaginar els darrers dies dels Casanovas a Tossa, així com la seva fugida a França amb la colònia de nens refugiats que tenen al seu càrrec, gràcies al llibre de Nancy Johnstone *Hotel in Flight* (1939), escrit durant la guerra, en el seu hotel de Tossa, la Casa Johnstone. L'hotel, que acull periodistes i agents secrets, té també una colònia de nens refugiats de la República. "Enric Casanovas era un home encantador, un dels escultors més reconeguts de Catalunya". En el capítol 30 d'*Hotel in Flight*, Nancy Johnstone explica com ella i els Casanovas decideixen tenir-se puntualment informats de l'arribada de qualsevol camió que els pogués evacuar, a ells i als nens. Arriba el moment de partir. La descripció mostra la duresa d'aquells instants. És una nit plujosa. Leonor Casanovas i Nancy Johnstone s'encarreguen d'abrigar els nens sota les mantes i de distribuir el menjar que tenen. S'aturen a Figueres i són conduïts al teatre d'aquesta localitat, "la seva llar temporal". "Hi havia certs avantatges de viure en un teatre, l'espai, i més quan érem una família d'uns seixanta membres. Només teníem dotze matalassos. En cadascun dels matalassos hi dormien cinc nens. Per a la cuina, la senyora Casanovas i jo varem improvisar una cuina tot ajuntant cadires i vaig treure la meva estufa de petroli. [...] Un altre dels avantatges era que teníem aigua corrent i endolls. La senyora Casanovas era magnífica. Feia tot el que era necessari, des de proporcionar una aspirina fins a cuinar en una gran cassola per a tota la família. Vàrem descobrir una porta que donava a un petit jardí. El senyor Casanovas estava perplex. Ell era un artista abans que tot, i els últims esdeveniments l'estaven aclaparant. La seva dona i jo intentàvem veure els avantatges de la nostra posició; ell, considerant que podia ser pitjor, no podia deixar de veure els problemes. Veia la pols i la brutícia arreu; va fer saber que Girona havia estat bombardejada i evacuada; Figueres era el nou blanc. Ell sàviament es va dedicar a accelerar la nostra partida per la frontera. [...] França era un refugi, però quin refugi!". Després d'uns dies replegats prop de Perpinyà, els Casanovas i els Johnstone se separen per sempre. L'última imatge que ens porta la Nancy Johnstone dels Casanovas i els nens de la colònia és dramàtica. Els trobem esgotats, caminant sense forces cap a l'estació. El destí és desconegut: Ginebra, Narbona..., Bèlgica, potser? "Tot era tan dolorós que després d'acomiadar-me vaig sortir fugint de l'estació". La Nancy es quedarà, per un temps, treballant de socorrista, d'hospital en hospital, "amb dues petites maletes i una màquina d'escriure", i acabant d'escriure *Hotel in Flight*, una obra que mereix, sens dubte, ser traduïda i publicada al nostre país, com també el seu altre llibre escrit a Tossa, *Hotel in Spain*, una mirada entre encuriosida i irònica a la gent, els costums i les tradicions catalanes, que acabava de descobrir i que la van fascinar fins al punt de decidir obrir un hotel.

Rafael Benet: *Retrat*, 1954. Carbonet sobre paper. Dibuix dedicat a Víctor M. d'Imbert i Anna Solà d'Imbert.

L'exili

Entre l'1 i el 10 febrer s'estima que més de 114.000 refugiats, dones, criatures i vells, surten dels camps del departament dels Pirineus Orientals cap a l'interior de França, en centres d'acolliment improvisats. Besançon és el lloc de destí dels Casanovas i els nens de la colònia. Amb el temps, els infants són recol·locats en famílies. Les cartes d'Enric Casanovas al seu amic Josep Pous i Pagès del 17 de juliol, 6 i 30 d'octubre de 1939 demostren que l'escriptor empordanès, elegit president de la Institució de les Lletres Catalanes el 1937, intenta aconseguir allotjament per a Enric Casanovas i la seva família en una colònia d'exiliats espanyols.[36] Hi ha referències també a Picasso. En els Arxius del Museu Picasso de París, es troba dipositada la correspondència de Casanovas amb Picasso, l'estiu de 1939, així com l'ajut que li brinda el pintor.[37] Més tard, a Avinyó –on arriba a tenir un petit estudi– comparteix l'amistat amb Pous, els Soldevila, i Pierre Rouquette. Precisament, en una carta escrita des de Bordeus el 2 de juliol de 1940, Carles Riba escriu a Rouquette, membre

Enric Casanovas: *Retrat de l'Anna Solà d'Imbert*. Marbre.

corresponent de la ILC a la Provença, unes belles paraules referides a Casanovas: "Transmeteu l'expressió del nostre afecte a Enric Casanovas, comuniqueu-li, s.u.p., aquesta carta; digueu-li com li envejo que el seu deure sigui tan clar, tan lluminosament deslligat de la lletjor i de la tristesa. El meu pare també era escultor: des de petit he vist el treball tranquil, pacient, davant la forma isolada, concreta".[38]

---

36 El llibre *Memòries d'exili*, de Josep Pous i Pagès (Figueres1873-Barcelona 1952) permet situar un recorregut vital i d'amistat proper a Casanovas. La mateixa fotografia que s'ha triat per il·lustrar la portada del llibre (ed. Afers, Catarroja-Barcelona 2002) deixa veure com Josep Pous tenia a casa seva una ceràmica realitzada per Casanovas al taller Serra, de Poblenou. Tanmateix sabem que Tomàs, en una carta a Pous, des de París, el 18 de novembre de 1939, li dóna l'adreça de Casanovas, que "es mostrava molt content que la Fundació Ramon Llull s'hagués recordat d'ell i li hagués fet un encàrrec".

37 Agraeixo a Anaïs Bonnel la consulta d'aquesta correspondència des de París, amb motiu de l'exposició *Enric Casanovas, escultor i amic*, Fundació Caixa de Girona, Girona, 2009.

38 Carles-Jordi Guardiola, ed.: *Cartes de Carles Riba*. Vol. II: 1939-1952, edicions La Magrana, Barcelona, 1991.

El retorn a Catalunya i la recuperació d'una amistat. L'homenatge de l'amic Benet

És l'hora de tornar a Catalunya. En arribar el 1942, Casanovas és retingut i portat a la presó Model de Barcelona per un parell de mesos. Aquí el dolor és massa fort i es reclou en una petita llibreta on dibuixa. Un cop lliure, recupera el seu taller, tal com l'havia deixat abans de l'exili. En el seu Guinardó, Casanovas rep les visites dels seus amics. Hi ha també altres espais per trobar-se, com el de la tertúlia, els sopars amb els artistes i les seves esposes, així com el record entranyable de la família Imbert, al seu pis del carrer Casp, on coincideixen els Benet i els Casanovas. El llibre de visites, n'és testimoni.[39] La malaltia de Casanovas, però, avança inexorablement, com s'entreveu en les fotografies fetes a l'entorn de la família Imbert. L'escultor mor, a casa seva, el 12 de gener de 1948.

Un mes després, el Cercle Maillol de l'Institut Francès de Barcelona s'afanya a organitzar-li una exposició d'homenatge. Rafael Benet en fa l'al·locució, mostra de la seva estima i consideració. Benet recupera, en forma de cita, una apreciació que havia fet seva anys abans[40] , tot llegint Casanovas a la llum de Picasso, contraposant-los, o si ho preferiu, posant-los costat per costat per parlar de dues maneres diferents d'entendre i assimilar París. "Casanovas és mestre d'ell mateix, ha sabut sostenir des de la joventut uns *ideals precisos*, i això val més que totes les inquietuds espectaculars". Introdueix, de la mà de Maritain, una complicitat: "*dans la jeunesse de ses modèles se marque, explicitement, l'empreinte de Dieu: ce sont des créatures de Dieu –des vierges- qui n'ont connu ni le péché ni la douleur.*" Un retrat de Casanovas del seu amic Manuel Humbert acompanya, bellament, aquest text que traspua un gran sentiment per la pèrdua d'un escultor, però també d'un amic.

Amb els anys, arriba un nou homenatge, també prologat per Rafael Benet. L'organitza al març del 1951 el Reial Cercle Artístic, un espai molt estimat per Casanovas. Benet recupera algunes idees expressades en el text pòstum, del 1948, i parla de la seva escultura com d'un "miracle mediterrani", de ser un "restaurador del cànon etern", d'estar, en apartar-se de l'arcaisme, més a prop de Renoir que de Maillol.

---

39 Sílvia Muñoz de Imbert, 'A través d'un llibre de visites', *Revista de Catalunya*, núm. 176, setembre de 2002. L'article recull, a partir del llibre de visites de la família Imbert, els records de molts artistes que compartiren l'amistat i l'estima de Víctor d'Imbert i Anita Solà d'Imbert. Sobresurten les anècdotes de Carles Soldevila –un dels homes que més recolzaren Casanovas en el seu retorn a Catalunya–, d'un gran sentit de l'humor i finesa.

40 Rafael Benet, 'Al marge de les exposicions Casanovas i Picasso', *La Veu de Catalunya*, 19/I/1936.

41 Josep Palau, *Llibre de Tossa*, Selecta, Barcelona, 1952, p.34

Enric Casanovas: *Venus*. Marbre.

El mateix 1951, Rafael Benet regala a Roser Casanovas, amb motiu del seu casament, una aquarel·la ben especial. Es tracta de *Cala Bona*, un paisatge tossenc molt estimat per ell i pels Casanovas, "on la remor de l'aigua, del rem i de les veus que gosen trencar-ne el silenci obtenen una ressonància específica"[41] . Un bell punt i final a una relació d'afecte i amistat.

Susanna Portell